

Balansoefeningen tussen werk en gezin: de gevolgen van *work-family conflict* voor het welbevinden van werkende moeders in Vlaanderen

Anina Vercruyssen & Bart Van de Putte

Het effect van het work-family conflict (WFC) op het welbevinden van werkende moeders wordt reeds lang erkend in internationaal onderzoek. Een problematische balans tussen werk en gezin kan leiden tot onder andere stress en verminderde levensstevredenheid. In 2007 werden gegevens verzameld van 490 Vlaamse werkende moeders om na te gaan welke gevolgen van WFC voor het welbevinden zich voordoen in Vlaanderen. De 'bidirectionaliteit' van WFC werd in rekening gebracht door aparte regressies uit te voeren voor work-interfering-with-family (WIF) en family-interfering-with-work (FIW) als predictoren. Bivariate regressies tonen inderdaad significante effecten van WFC (WIF én FIW) op stress, vermoeidheid, depressie, angst en levensstevredenheid, en een effect van FIW op gezondheid. Na controle voor in WFC-onderzoek vaak gebruikte werk- en gezinsgerelateerde variabelen, blijken deze effecten niet langer significant. Deze werk- en gezinsgerelateerde variabelen tonen dus ook in Vlaanderen hun buffereffecten. Zo blijkt vooral rolbetrokkenheid een welbevindenbevorderend effect te hebben.

In een tijdperk waarin vrouwen vaker hogere diploma's behalen en carrière kunnen maken, in een land waar het tweeverdienergezin steeds meer de standaard wordt (EFS-Agentschap, 2006) en de werkzaamheidsgraad bij (Vlaamse) vrouwen blijft toenemen (FOD Economie, K.M.O., Middenstand & Energie, 2009), duikt de kwestie op van de combinatie van werk en gezin. De problematische aard van de balans tussen werk en gezin wordt nog steeds vastgesteld in internationaal vergelijkend onderzoek (o.a. Symoens & Bracke, 2007) en deze problematiek wordt ook erkend in Vlaams/Belgisch onderzoek (o.a. Audenaert, 2006; Pauwels, Deschamps

& Van Dongen, 1988). Naar de gevolgen van zo'n problematische balans werd in Vlaanderen echter nog maar weinig onderzoek gedaan. Uit buitenlands onderzoek blijkt dat *work-family conflict* (WFC) – de verhindering van het vervullen van rolvereisten uit de gezinssfeer door rolvereisten uit de werksfeer en *vice versa* (Greenhaus & Beutel, 1985) – kan leiden tot heel wat gevolgen voor het welbevinden (o.a. Allen e.a., 2000).

Om een beter beeld te krijgen van de gevolgen van WFC voor het welbevinden in Vlaanderen werd in oktober 2007 een pilootstudie uitgevoerd bij 490 Vlaamse werkende moeders. Aan de hand van deze pilootstudie wordt nagegaan of de vele aan WFC toegeschreven gevolgen voor het welbevinden uit buitenlands onderzoek ook van toepassing zijn op Vlaamse werkende moeders.

1. Work-family conflict en de gevolgen

1.1. Work-family conflict

De balans tussen werk en gezin wordt beïnvloed door conflicten tussen werk- en gezinsrollen (WFC), werkgerelateerde en gezinsgerelateerde factoren (Eby e.a., 2005). Daarnaast kan ook rekening gehouden worden met individuele verschillen in de ervaring van WFC, bijvoorbeeld door persoonlijkheidskenmerken in rekening te brengen. In dit sociologisch onderzoek zal voornamelijk worden gefocust op de drie eerst vermelde invloeden op de balans tussen werk en gezin.

WFC refereert dus aan een '*inter-role conflict*' tussen werk- en gezinsrollen of de ervaring van het 'botsen' van de rolvereisten in de werk- en gezinssfeer (Greenhaus & Beutel, 1985). Dit *inter-role conflict* is 'bidirectioneel' of 'wederzijds permeabel': er wordt namelijk onderscheid gemaakt tussen *work-interfering-with-family* (WIF) en *family-interfering-with-work* (FIW) (o.a. Frone, Russel & Cooper, 1992a; Judge, Ilies & Scott, 2006). Beiden worden in de literatuur respectievelijk ook '*work-to-family spillover*' and '*family-to-work spillover*' genoemd. WIF is de ervaring dat de rolvereisten uit de werksfeer de rolvervulling in de gezinssfeer hinderen, bij FIW werken rolvereisten uit de werkrol storend voor de rol(len) in het gezin. Uit onderzoek blijkt doorgaans dat werk het gezinsleven meer verstoort dan dat het gezinsleven de werkrol hindert (o.a. Eagle, Miles & Icenogle, 1997; Williams & Alliger, 1994). Met andere woorden, er wordt vaker WIF vastgesteld dan FIW en dat wijst er op dat het rollenconflict of de *spillover* tussen werk en gezin niet perfect symmetrisch is.

Gender speelt een belangrijke rol bij het ervaren van rollenconflicten tussen werk en gezin. Voor vrouwen kan WIF tot dubbel zo sterk zijn als FIW, mannen daarentegen hebben meer last van FIW (MacEwen & Barling, 1994). Hoewel WIF zowel

werkende moeders en vaders treft en WIF in het Westen voor beide aan het toenemen is (van der Lippe, Jager & Kops, 2006; Winslow, 2005), zijn het toch de moeders die het vaakst de gevolgen ondervinden (o.a. Nomaguchi, Milkie & Bianchi, 2005). De herverdeling van huishoudelijke arbeid tussen vrouwen en mannen in het Westen heeft immers niet dezelfde snelheid als de toename van arbeidsmarktparticipatie van vrouwen (Carton, 2003) en dat leidt ertoe dat vrouwen veel vaker een dubbele belasting, of Hochschild's (1989) '*double day*', ervaren. In landen met een meer egalitaire gendercultuur is het verschil inzake WFC tussen vrouwen en mannen wel kleiner (Symoens & Bracke, 2007).

Naast de conflicten tussen werk- en gezinsrollen (WFC) zijn er ook de werkgerelateerde en gezinsgerelateerde invloeden op de balans tussen werk en gezin (Eby e.a., 2005). Sommige van deze werkgerelateerde en gezinsgerelateerde invloeden kunnen de balans tussen werk en gezin verstoren, andere vormen een buffer tegen WFC en de gevolgen ervan voor het welbevinden.

In zowel het werk- als het gezinsdomein is '*role overload*' of het '*intra-role conflict*' een gekende oorzaak van *inter-rollen*conflicten zoals WFC (Bacharach, Bamberger & Conley, 1991; Frone, Yardley & Markel, 1997; Greenhaus & Beutel, 1985). *Role overload* is de ervaring van te veel eisen binnen één rol. *Overload* in de werkrol is voornamelijk gerelateerd aan WIF, *overload* in de gezinsrol(len) aan FIW (Brotheridge & Lee, 2005). Voor zowel werk- als gezinsrollen moet ook rekening worden gehouden met het belang dat men aan deze rollen hecht. Roltevredenheid en rolbetrokkenheid hebben een positief effect op de balans tussen werk en gezin (Frone e.a., 1997; Hill, 2005). Sommige moeders zijn meer op hun werk gericht, anderen op hun gezin. En wanneer, bijvoorbeeld, het hebben van een job als een 'verplichting' of noodzaak wordt ervaren, zal men meer WFC ervaren (Groenendijk, 1999).

Specifieke invloeden op de balans tussen werk en gezin uit het gezinsdomein omvatten het aantal kinderen, de leeftijden van de kinderen, het hebben van een steungevende partner en het hebben van een steungevende familie. Een groter aantal kinderen in huis betekent doorgaans meer WFC (o.a. Hoffman & Youngblade, 1999; Kandel, Davies & Raveis, 1985). Hierbij speelt de leeftijd van de kinderen ook een rol: werkende moeders met kinderen jonger dan 6 jaar ervaren meer WFC dan moeders met oudere kinderen (o.a. Milkie & Peltola, 1999). Zulke jonge kinderen hebben vanzelfsprekend meer zorg nodig. En net als in andere Westerse samenlevingen nemen Vlaamse werkende vrouwen nog steeds meer huishoudelijke en kindverzorgtaken op zich dan mannen (o.a. Audenaert, 2006; Van Dongen, 2004). Het beperken van het aantal kinderen dat men als koppel krijgt, is dan ook een strategie om met de veeleisendheid van de combinatie werk en gezin om te

gaan (Becker & Moen, 1999). Het hebben van een steungevende partner helpt echter om de ervaring van WFC bij vrouwen te doen afnemen (o.a. Härenstam & Bejerot, 2001). Ook het ervaren van steun uit de ruimere familie heeft een balansbevorderend effect (Grzywacz & Marks, 2000).

Specifieke invloeden uit het werkdomein omvatten het opleidingsniveau, het aantal werkuren en overuren, de flexibiliteit op het werk en de steun op het werk voor het combineren van werk en gezin. Hoger opgeleide vrouwen rapporteren vaker WFC (Groenendijk, 1999; Keene & Quadagno, 2004). Deze vrouwen hebben vaker jobs met veel verantwoordelijkheid en overuren. En meer werkuren gaan doorgaans gepaard met meer WFC (Grosswald, 2003; Keene & Quadagno, 2004; Pleck, Staines & Lang, 1980). Vrouwen kiezen vaker dan mannen voor deeltijds werk en dit heeft onder andere te maken met de stress die voortkomt uit de *workload* en het rollenconflict tussen werk en gezin (Lundberg & Frankenhaeuser, 1999). Hoogopgeleide moeders die een voltijdse carrière nastreven, worden het meest geconfronteerd met WFC (Hill e.a., 2004). Het werken in *shifts* leidt ook tot meer WFC (Grosswald, 2003; Pleck e.a., 1980). Flexibiliteit op het werk daarentegen, zoals zelf het werkschema kunnen bepalen, is balansbevorderend (vb. Estes, 2004). Ook het ervaren van steun uit de werkomgeving om de combinatie van werk en gezin te maken of het hebben van een 'combinatievriendelijke werkomgeving' hebben zo'n balansbevorderend effect (Grosswald, 2003; Hill, 2005).

1.2. *Gevolgen van WFC in buitenlands onderzoek*

Het ervaren van een conflict tussen werk en gezin kan leiden tot allerlei gevolgen voor het welbevinden. De internationale literatuur over de gevolgen van WFC onderscheidt stressgerelateerde, werkgerelateerde en niet-werkgerelateerde gevolgen (Allen e.a., 2000; Eby e.a., 2005). De stressgerelateerde gevolgen omvatten algemene psychologische problemen (vb. depressie), somatische klachten (vb. vermoeidheid) en fysische gevolgen (vb. hypertensie). Niet-werkgerelateerde gevolgen omvatten voor het merendeel gezinsgerelateerde gevolgen (vb. gezinsstress) maar deze blijken doorgaans minder vaak te worden onderzocht dan werkgerelateerde gevolgen (vb. job burn-out).

Een aanvulling op deze reviews is de vaststelling van recent Amerikaans onderzoek dat ook het sport- en eetgedrag beïnvloed wordt door WFC: ouders die WFC ervaren, neigen vaker *fastfood* te eten en minder te sporten (Allen & Armstrong, 2006). WFC wordt trouwens geopperd als mogelijke verklaring voor het voornamelijk vrouwelijke patiëntenbestand bij het chronische vermoeidheidssyndroom (Van Houdenhove, 2005). Lundberg en Frankenhaeuser (1999) stellen dat de langetermijngevolgen van WFC voor vrouwen nog niet gekend zijn.

1.3. *Gevolgen van WFC in Vlaams onderzoek*

Er blijkt weinig Vlaams onderzoek te bestaan dat specifiek focust op de gevolgen van WFC voor het welbevinden. In 1988 werd door CBGS een sociaal-psychologische vergelijking opgezet tussen 'thuiswerkende', buitenshuiswerkende en werkzoekende vrouwen (Pauwels e.a., 1988). Buitenshuiswerkende vrouwen scoorden telkens significant hoger op vermoeidheid en stress. Hierbij wordt vermeld dat het voornamelijk gehuwde vrouwen met jonge kinderen betreft, bij de andere uitkomstvariabelen wordt niet gerefereerd aan de moederrol. Inzake 'distress' (angst en neerslachtigheid) zijn er geen verschillen naar arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Evenmin waren er significante verschillen voor gezondheidsklachten zoals rug- en hoofdpijn. Huisvrouwen scoorden wel lager voor algemene levens tevredenheid.

In de APS-survey 2002 bleek dat 15% van de Vlaamse mannen en vrouwen meermaals per week te moe waren na het werk om hun huishoudelijke taken uit te voeren (Carton, 2003; Van Geel, 2003). Daartegenover heeft slechts 1,4% van de Vlamingen in deze survey meermaals per week last van vermoeidheid op het werk vanwege de huishoudelijke taken. Dit duidt erop dat ook in Vlaanderen WIF vaker voorkomt dan FIW. Voor ziekteverzuim werd destijds geen evidentie gevonden maar uit recenter onderzoek, de nulmeting van de Vlaamse Werkbaarheidsmonitor 2004, blijkt dat werknemers die aangeven dat de combinatie tussen werk en privé moeilijk is, regelmatig ziekteverzuim vertonen (Bourdeaud'hui e.a., 2004). Er werd echter niet dieper ingegaan op de gezondheidstoestand zelf.

Het internationaal vergelijkend onderzoek van Symoens en Bracke (2007) kwam voor Vlaanderen tot de vaststelling dat zowel mannen als vrouwen vrij hoog scoren op WIF in vergelijking met andere Europese landen. Vlaamse werkende vrouwen scoren ook relatief laag op gezins- en werktevredenheid. Er moet wel worden opgemerkt dat de gebruikte steekproef focust op samenwonende, werkende volwassenen tussen 24 en 60 jaar en niet specifiek op werkende ouders.

Het recentste Vlaamse onderzoek naar de gevolgen van een problematische balans tussen werk en gezin werd georganiseerd door het Ministerie van Gelijke Kansen (2009). Dit onderzoek bracht aan het licht dat werkende ouders inderdaad nog steeds heel wat stress ervaren bij het proberen balanceren van werk en gezin. Net als in de meeste buitenlandse onderzoeken naar de gevolgen van WFC op welbevinden bleek ook in dit Vlaamse onderzoek dat moeders meer stress ervaren door WFC dan vaders.

1.4. *De Vlaamse context*

Enkele trends doen vermoeden dat er ook in Vlaanderen nog vele gevolgen voor het welbevinden zullen worden vastgesteld. Steeds meer vrouwen in Vlaanderen betreden de arbeidsmarkt (FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie, 2009) en België streeft sinds 2000 – net als de andere EU-lidstaten – de Lissabondoelstelling na om de algemene werkzaamheidsgraad tegen 2010 op te trekken tot 70% waarbij specifieke aandacht gaat naar de verhoging van de werkzaamheidsgraad van vrouwen (tot minstens 60%) (Administratie Planning en Statistiek, 2001). Ter vergelijking: de VS kende in 1998 reeds een arbeidsmarktparticipatiegraad van vrouwen van 59,8% (Hayghe, 1997) terwijl dit in Vlaanderen in 1998 slechts 50,0% was (FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie, 2009). De VS, waar vele van bovenvermelde literatuur over WFC en de gevolgen ervan origineert, kende dus reeds langer de arbeidsmarktparticipatiegraad voor werkende vrouwen die Europa nu nastreeft. En nu de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in Vlaanderen ondertussen (60,8% in 2008, FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie, 2009) gelijke tred houdt met die in de VS (59,5% in 2008, United States Department of Labor, 2009), kan men verwachten dat de in de VS vastgestelde gevolgen van WFC voor het welbevinden zich eveneens in Vlaanderen kunnen voordoen.

De Vlaamse werkende moeders van tegenwoordig zijn ook vaker beter geschoold en hopen daarbij op ‘een kwaliteitsvolle combinatie van werk en gezin’ (Valgaeren & Van Aerscht, 2007, p. 299) waarbij zij dus ook aan het werk wensen te blijven na het krijgen van kinderen. Vlaanderen richt zich voornamelijk op betaald moederschapsverlof, kinderbijslag en pas recentelijk ook op de uitbreiding van kinderopvang ter bevordering van de balans tussen werk en gezin (Van Bavel, 2004). Van Bavel (2004) stelt dat dit beleid, gericht op het verzachten van de onverenigbaarheid van werk en gezin, nog niet effectief genoeg is. Het Vlaamse beleid heeft sinds 2004 de specifieke doelstelling van het bevorderen van de combinatie werk-gezin opgenomen in haar regeerakkoord 2004-2009 (Vlaamse Regering, 2004) maar of deze voornemens zich al voldoende vertaald hebben in initiatieven waarvan ten tijde van de dataverzameling al voldoende baat kon worden ondervinden, zal moeten blijken. Ook bedrijven beginnen tegenwoordig zelf meer en meer combinatiebevorderende diensten op te zetten, maar ook dit is een recent fenomeen (Valgaeren & Van Aerscht, 2007). Het groeiend aanbod van deeltijdse jobs maakt het realiseren van de combinatie werk en gezin alvast iets gemakkelijker (Van Bavel, 2004) en hoewel het aanbod aan kinderopvang steeds verder uitgebreid wordt, blijft de nood aan crèches groot (MJ, 2006).

Aangezien specifiek onderzoek naar de gevolgen van het combineren van werk en gezin voor het welbevinden in Vlaanderen nog vrij schaars is, werd een piloot-

project opgezet met het doel data te verzamelen over tijdsbesteding, WFC en de gevolgen van WFC bij werkende moeders in Vlaanderen. Aan de hand van dit pilootproject kan voor een reeks indicatoren van welbevinden worden nagegaan wat vandaag de dag de gevolgen van WFC zijn voor Vlaamse werkende moeders. In deze paper wordt onderzocht of Vlaamse werkende moeders stress, vermoeidheid, angst, depressiviteit en een slechtere algemene gezondheid ervaren als gevolg van WFC. Ook zal worden onderzocht of de algemene levenstevredenheid en het sport- en eetgedrag van deze moeders beïnvloed worden door WFC. Hierbij zal rekening worden gehouden met de bidirectionaliteit van WFC: WIF en FIW zullen worden onderscheiden. Daarnaast zal telkens gecontroleerd worden voor in WFC-onderzoek vaak gebruikte werkgerelateerde en gezinsgerelateerde variabelen.

2. Onderzoeksopzet

2.1. Data

In oktober 2007 werd het pilootproject ‘Combinatie werk/gezin en tijdsbesteding bij Wase moeders’ (Vercruyssen & De Grande, 2007) uitgevoerd via 7 scholen (6 scholen voor kleuter- en/of lager onderwijs en 1 school secundair onderwijs) en plaatselijke kinderopvangdiensten (5 particuliere diensten, 1 grootschalige organisatie) in 4 dorpen in het Waasland. De geselecteerde gebieden zijn ‘kleinstedelijk’ of ‘suburbaan’ woongebied. De meerderheid van de Vlamingen (70%) woont in zo’n woonmilieu (Kesteloot, 2003).

1780 introductiebrieven werden verdeeld, maar mogelijk ligt het totaal aantal unieke moeders lager omdat enkel voor de scholen gecontroleerd kon worden dat moeders met meerdere kinderen slechts één introductiebrief kregen. De kans bestaat dat een aantal moeders via de kinderopvangdiensten toch meer dan één introductiebrief zullen hebben ontvangen. Er werden 969 antwoordkaarten ontvangen. 76% van deze antwoordkaarten betrof een inschrijving voor deelname aan het onderzoek, de resterende 24% waren strookjes waarop de reden voor niet-deelname werd aangegeven. Opvallend was dat ‘geen tijd wegens werk en/of gezin’ de belangrijkste reden voor niet-deelname was. Uiteindelijk resulteerde de dataverzameling in bruikbare gegevens van 490 werkende en 63 niet-werkende moeders (2/3 elektronisch via internet, 1/3 papieren versie).

2.2. Methode

Acht indicatoren van welbevinden werden afzonderlijk geregresseerd: stress, vermoeidheid, angst, depressiviteit, algemene gezondheid, levenstevredenheid, sport-

en eetgedrag. Voor elke van deze indicatoren werd eerst een bivariate regressie opgezet met enkel WFC als predictor in de OLS-regressie. Voor de categorische uitkomstvariabele ‘gezondheid’ werden multinomiale regressies gehanteerd. Om rekening te houden met de bidirectionaliteit van WFC werden voor elke indicator van welbevinden twee afzonderlijke modellen getest: een model met WIF als voorspeller en een model met FIW als voorspeller.

Naast deze twee vormen van WFC worden in de literatuur ook gezinsgerelateerde en werkgerelateerde invloeden op de balans tussen werk en gezin onderscheiden. Vervolgens werden gezinsgerelateerde controlevariabelen aan de WFC-modellen (WIF-model en FIW-model) toegevoegd. En ten slotte werden in een derde stap de werkgerelateerde controlevariabelen toegevoegd. Vanwege het grote aantal controlevariabelen werd gekozen om voor de controlevariabelen enkel significante ($p \leq 0,05$) effecten weer te geven. Cases met missende waarden werden steeds weerhouden uit de analyses wat ertoe leidt dat voor de meeste indicatoren van welbevinden 452 cases onderzocht konden worden. Het laagste aantal valide cases is te vinden bij sportgedrag ($N=424$).

2.3. Operationalisering

♦ Onafhankelijke variabelen

Work-family conflict – Bij de centrale variabele wordt de wederzijdse permeabiliteit in rekening gebracht. *Work-interfering-with-family* (WIF) werd geoperationaliseerd aan de hand van 2 items van Frone e.a. (1992b): “Hoe vaak hindert uw job/carrière het uitvoeren van uw huiselijke taken, zoals koken, poetsen, werk in de tuin, herstellingswerkjes, inkopen doen of zorg voor de kinderen?” en “Mijn job/carrière verhindert dat ik de gewenste tijd met mijn gezin kan doorbrengen”. *Family-interfering-with-work* (FIW) werd eveneens geoperationaliseerd naar voorbeeld van Frone e.a. (1992b): “Mijn gezinsleven hindert mijn verantwoordelijkheden voor het werk, zoals op tijd aankomen op het werk, dagtaak op het werk afkrijgen, overuren maken” en “Mijn gezinsleven verhindert dat ik de gewenste tijd aan mijn job of carrière kan besteden” zijn de hierbij gebruikte items. Zowel voor WIF als FIW werden per item scores gegeven tussen 1 (=nooit) en 5 (=altijd). Respondenten met ontbrekende scores voor één van beide items werden niet weerhouden. De uiteindelijke maximumscore voor zowel WIF als FIW is dus 10.

♦ Afhankelijke variabelen: indicatoren van welbevinden

Voor *algemene stress*, *algemene vermoeidheid* en *algemene levenstevredenheid* werden antwoorden gegeven als één score tussen 1 (nooit) en 5 (altijd) op de vraag hoe vaak

men dit ondervindt. Voor *depressiviteit* werd gebruikt gemaakt van CES-D 10, de valide bevonden 10-item versie van de *Center for Epidemiological Studies Depression Scale* (Irwin, Artin & Oxman, 1999; cronbach's $\alpha=0,833$, maximumscore 40). Ter operationalisering van *angst* werden 8 items van de angstschaal uit SCL-90R (Derogatis, Lipman & Covi, 1973) gebruikt om tot een angstscore te komen ($\alpha=0,844$, maximumscore 32). Respondenten werden ook gevraagd de eigen *gezondheid* te beoordelen t.o.v. leeftijdsgenoten. Antwoorden werden gehercodeerd van 5 naar 3 categorieën (1=slechter, 2=even slecht/goed, 3=beter). *Voedingskeuze* werd hier geoperationaliseerd als een dichotome variabele die de wekelijkse consumptie van niet zelfbereide maaltijden (zowel afhaalmaaltijden als kant-en-klaarmaaltijden) weergeeft (0=nooit of nauwelijks, 1=minstens 1 keer per week). *Sport* werd gehercodeerd tot een dichotome variabele (0=nooit of nauwelijks, 1=minstens wekelijks sport).

♦ *Controlevariabelen*

De controlevariabelen die in dit onderzoek gebruikt worden, zijn werk- en gezinsgerelateerde variabelen die in buitenlands onderzoek vaak als mediërende of bufferende factoren worden gevonden. Een volledig overzicht van zulke factoren is te vinden in de review van Eby e.a. (2005).

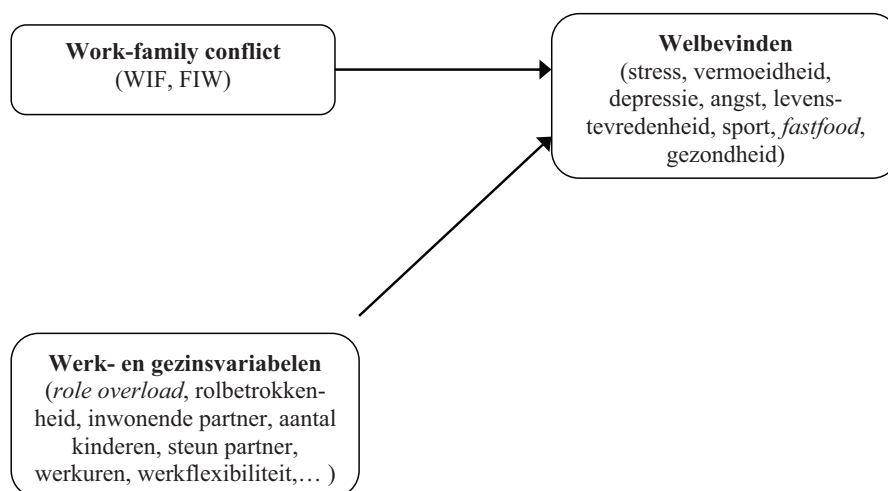
Role overload, in zowel werk- als gezinsrollen, leidt tot WFC (Bacharach, Bamberger & Conley, 1991; Frone e.a., 1997; Greenhaus & Beutel, 1985). ‘Werkrol *overload*’ en ‘gezinsrol *overload*’ werden geoperationaliseerd op basis van telkens vier items van Peterson e.a. (1995), waaronder “Er wordt teveel verantwoordelijkheid naar me toegeschoven op mijn werk”. Elk item kreeg een score tussen 1 (volledig niet akkoord) en 5 (volledig wel akkoord). Werkrol *overload* en gezinsrol *overload* vertegenwoordigen elk een score op 20. Ook belangrijk in beide levensdomeinen is het belang dat aan rollen wordt gehecht. *Rolbetrokkenheid in de werkrol*, *rolbetrokkenheid in de rol als moeder* en *rolbetrokkenheid in de rol als partner* werden bevraagd met telkens vier items, geïnspireerd door Kanungo (1982), zoals “De grootste tevredenheid in mijn leven komt van (respectievelijk) mijn werk/mijn kinderen/mijn partner.” Scores werden net als bij *role overload* gegeven tussen 1 en 5 en vormen uiteindelijk scores op 20.

De werkgerelateerde controlevariabelen omvatten verder opleidingsniveau, werkuren, tevredenheid met steun op het werk en werkflexibiliteit. De variabele *opleidingsniveau* werd gehercodeerd tot een dichotome variabele (0=geen diploma hoger onderwijs, 1=wel diploma hoger onderwijs). Hoger opgeleide vrouwen hebben immers vaker een jobsituatie die tot meer WFC kan leiden (Hill e. a., 2004). *Werkuren* betreft een continue variabele inclusief overuren. *Werkflexibiliteit* werd geopera-

tionaliseerd als het al dan niet kunnen bepalen van het eigen werkschema (dichotoom). En *tevredenheid met steun op het werk* werd bevraagd als “Bent u tevreden met de steun die u krijgt op uw werk om de combinatie werk en gezin te maken?”. Scores werden gegeven tussen 1 (=volledig ontevreden) en 5 (=volledig tevreden).

De gezinsgerelateerde controlevariabelen omvatten verder het aantal kinderen, het al dan niet hebben van een inwonende partner en tevredenheid met de steun van de partner. *Aantal kinderen* is een continue variabele. *Tevredenheid met steun partner* werd op identieke wijze bevraagd als tevredenheid met steun op het werk. Scores werden gegeven tussen 1 (=volledig ontevreden) en 5 (=volledig tevreden). Er moet natuurlijk ook in rekening worden gebracht of er een *inwonende partner* (0=nee, 1=ja) aanwezig is. Voorts werd ook de *leeftijd* van de werkende moeder in rekening gebracht.

Figuur 1: Model voor het effect van WFC op verschillende indicatoren van welbevinden

3. Resultaten

Eerst wordt kort een beschrijving gegeven van de gezins- en werkgerelateerde variabelen om zo een beeld te krijgen van wie de werkende moeders in het piloot-project zijn. Wat de gezinssituatie betreft, is te zien dat Vlaamse werkende moeders gemiddeld 2 kinderen hebben (Tabel 1) en gemiddeld ongeveer 37 jaar oud zijn (niet weergegeven). Zo'n 90% van de moeders heeft een inwonende partner (Tabel 1). Wat het werk betreft, bedraagt het gemiddeld aantal werkuren 32 uur, wat er op duidt dat vele Vlaamse werkende moeders geen full time job hebben. En meer dan de helft van de moeders heeft een diploma hoger onderwijs. Voor de

onafhankelijke variabelen WIF en FIW is alvast een verschil in gemiddelde scores op te merken: de scores voor WIF liggen hoger dan voor FIW (Tabel 1). Een *paired samples t-test* bevestigt dat dit verschil significant is ($t=16,753$, $p \leq 0,001$). Dit resultaat bevestigt de bevindingen van zowel buitenlands onderzoek (o.a. Eagle, Miles & Icenogle 1997, Williams & Alliger, 1994) als van Vlaams onderzoek (Carton 2003; Van Geel 2003): WIF komt vaker voor dan FIW.

Tabel 1: Percentage, gemiddelde, standaardafwijking en aantal cases van de onderzochte variabelen

VARIABELE	%	gemiddelde	standaard-afwijking	N
WORK-FAMILY CONFLICT				
WIF		4,238	1,470	475
FIW		3,056	1,225	465
WELBEVINDEN				
Stress		2,290	0,658	451
Vermoeidheid		2,480	0,718	452
Depressie		16,541	4,525	444
Angst		10,494	3,005	447
Gezondheid		modus=2		452
Levenstevredenheid		4,020	0,619	452
Sport	53,1%			424
Voeding		0,581	0,494	449
GEZINSGERELATEERDE CONTROLEVARIABLEN				
Inwonende partner	89,6%			490
Aantal kinderen		2,040	0,793	489
Leeftijd		37,356	5,191	489
Gezinsrol overload		10,099	3,806	476
Moederrolbetrokkenheid		17,398	2,287	482
Partnerrolbetrokkenheid		15,649	3,309	461
Tevreden met steun partner		3,900	1,008	445
WERKGERELATEERDE CONTROLEVARIABLEN				
Hoger opgeleid	59,4%			490
Werkuren		32,290	10,517	475
Werkrol overload		10,097	3,844	473
Werkrolbetrokkenheid		12,127	2,377	482
Tevreden met steun werk		3,630	0,893	463
Flexibiliteit werk		0,520	0,500	473

Bij de regressies werden voor WIF en FIW afzonderlijke modellen opgezet. Gegeven het grote aantal variabelen dat werd opgenomen, werd gekozen om enkel sig-

nificante en *borderline* significante coëfficiënten weer te geven. Wanneer we de bivariate regressies bekijken voor WIF (Tabel 2, Model 1) en FIW (Tabel 3, Model 1), is te zien dat deze twee vormen van WFC beiden leiden tot algemene stress, algemene vermoeidheid, depressiviteit, angst en een verminderde algemene levensstevredenheid. Daarnaast veroorzaakt FIW ook een hogere odds voor het ervaren van een slechtere of een ‘slechts’ even goede gezondheid als leeftijdsgenoten. Hoewel FIW minder vaak voorkomt dan WIF, blijkt dat FIW zelfs meer gevolgen voor het welbevinden heeft.

Wanneer de gezinsgerelateerde controlevariabelen worden toegevoegd (Model 2), blijven enkel de directe effecten van WIF op stress en vermoeidheid significant. Maar na toevoeging van de werkgerelateerde controlevariabelen (Model 3) zijn er geen directe effecten meer van WFC op het welbevinden van de Vlaamse werkende moeders. Dit betekent dat de effecten van WIF en FIW indirect zijn en verlopen via gezins- en werkgerelateerde variabelen. Welke gezins- en werkgerelateerde variabelen zijn dan belangrijk in de relatie tussen WFC en welbevinden?

Role overload blijkt vaak een ongunstige rol te spelen voor het welbevinden (Tabel 2 en 3, Model 3). Gezinsrol *overload* leidt in beide WFC-modellen tot stress, vermoeidheid, depressiviteit en angst. En in het tweede WIF-model (Tabel 2) leidt gezinsrol *overload* ook tot een hogere odds om zich ‘slechts’ even goed te voelen als leeftijdsgenoten qua gezondheid, maar dat effect verdwijnt in het derde model. Werkrol *overload* leidt tot depressiviteit, angst en minder sporten in beide WFC-modellen. Vlaamse werkende moeders ervaren dus inderdaad allerlei ongunstige gevolgen voor hun welbevinden door WFC (zowel WIF als FIW) maar uit de multi-pele regressiemodellen blijkt dat deze nadelige effect van WIF en FIW deels via *role overload* in de gezinsrol en/of de werkrol verlopen.

Naast deze ongunstige effecten op welbevinden zijn er ook buffereffecten te vinden. Rolbetrokkenheid is een vaak terugkerende verklaring voor het welbevinden van de Vlaamse werkende moeders. Rolbetrokkenheid bevordert de balans tussen werk en gezin (o.a. Hill, 2005) en dit blijkt ook het geval te zijn in Vlaanderen. Hoe meer betrokkenheid in de moederrol, hoe minder vermoeidheid en hoe meer levensstevredenheid deze Vlaamse moeders ondervinden (Tabel 2 en 3, Model 3). Vreemd genoeg blijkt er tevens een negatief effect van het aantal kinderen te bestaan op levensstevredenheid ondanks het positieve effect van betrokkenheid in de moederrol. Als de relatie tussen FIW en levensstevredenheid deels verloopt via het aantal kinderen, lijkt het er op dat meer kinderen tot meer mogelijke *spillover* van gezin naar werk kunnen leiden, wat op zijn beurt dan weer de levensstevredenheid negatief blijkt te beïnvloeden.

Tabel 2: Regressiecoëfficiënten voor de drie modellen met WIF

MULTIPLE REGRESSIONS	Variabelen	MODEL 1		MODEL 2		MODEL 3	
		b	b β	b	b β	b	b β
Stress	WIF	0,074***	0,165	0,048*	0,107	0,038	0,085
	Gezinsrol overload			0,021*	0,119	0,018°	0,104
	Steun partner			-0,081*	-0,123	-0,066	-0,099
Vermoeidheid	WIF	0,099***	0,198	0,062*	0,124	0,057°	0,114
	Leeftijd			-0,018*	-0,123	-0,018*	-0,124
	Gezinsrol overload			0,028*	0,146	0,028*	0,148
	Belang moederrol			-0,045*	-0,137	-0,044*	-0,134
	Werkflexibiliteit					-0,187*	-0,129
Depressie	WIF	0,565***	0,183	0,301°	0,099	0,265	0,087
	Gezinsrol overload			0,198**	0,170	0,185**	0,159
	Belang partnerrol			-0,241**	-0,163	-0,264**	-0,178
	Steun partner			-0,533*	-0,120	-0,225	0,050
	Hoger opgeleid					-1,147**	-0,127
	Werkrol overload					0,199**	0,176
Angst	Belang werkrol					-0,320***	-0,174
	WIF	0,244*	0,118	0,105	0,051	0,024	0,012
	Gezinsrol overload			0,109*	0,138	0,086°	0,109
	Werkrol overload					0,159***	0,207
	Belang werkrol					-0,135*	-0,108
	Werkflexibiliteit					-0,644*	-0,108

Tabel 2: Regressiecoëfficiënten voor de drie modellen met WIF (vervolg)

MULTIPLE REGRESSIONS	Variabelen	MODEL 1		MODEL 2		MODEL 3	
		b	bèta	b	bèta	b	bèta
Levenstevredenheid	WIF	-0,054*	-0,126	-0,009	-0,022	0,005	0,011
	Aantal kinderen			-0,112**	-0,128	-0,104*	-0,119
	Belang moederrol			0,039**	0,139	0,041**	0,146
	Belang partnerrol			0,033**	0,162	0,032	0,160
	Steun partner			0,171***	0,273	0,129***	0,206
	Belang werkrol					0,033**	0,125
Voeding	WIF	-0,023	-0,068	-0,028	-0,082	-0,010	-0,030
	Inwonende partner			-0,279*	-0,118	-0,242°	-0,103
	Leeftijd			-0,012*	-0,117	-0,012*	-0,118
	Hoger opgeleid					-0,166**	-0,163
Sport	WIF	-0,019	-0,055	-0,028	-0,079	-0,011	-0,032
	Hoger opgeleid					0,164**	0,160
	Werkrol overload					-0,018*	-0,138
MULTINOMIALE	Referentiecategorie beter	Exp(B) slechter	Exp(B) even goed	Exp(B) slechter	Exp(B) even goed	Exp(B) slechter	Exp(B) even goed
	WIF	1,059	1,106	0,802	0,999	0,781	1,025
	Gezinsrol overload			1,086	1,074*	1,059	1,047
	Belang partnerrol			0,825**	0,890*	0,813**	0,903*
	Belang werkrol					0,821*	0,935

° p<0,10; * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Tabel 3: Regressiecoëfficiënten voor de drie modellen met FIW

MULTIPLE REGRESSIONS		MODEL 1		MODEL 2		MODEL 3	
		b	beta	b	beta	b	beta
Stress	FIW	0,075**	0,146	0,035	0,069	0,024	0,046
	Gezinsrol overload			0,020*	0,118	0,016	0,093
	Steun partner			-0,083*	-0,127	-0,072°	-0,110
Vermoeidheid	FIW	0,077*	0,132	0,023	0,040²	0,007	0,013
	Leeftijd			-0,018*	-0,127	-0,018*	-0,126
	Gezinsrol overload			0,031**	0,164	0,029*	0,152
	Belang moederrol			-0,044**	-0,058	-0,043*	-0,131
	Werkflexibiliteit					-0,167*	-0,116
Depressie	FIW	0,613***	0,170	0,192	0,053	0,076	0,021
	Gezinsrol overload			0,209***	0,181	0,190**	0,164
	Belang partnerrol			-0,241**	-0,164	-0,269***	-0,183
	Hoger opgeleid					-1,153**	-0,128
	Werkrol overload					0,220***	0,193
Angst	Belang werkrol					-0,302***	-0,165
	FIW	0,312*	0,130	0,135	0,056	0,076	0,032
	Gezinsrol overload			0,101*	0,128	0,079	0,101
	Hoger opgeleid					-0,638*	-0,104
	Werkrol overload					0,157***	0,202
	Werkflexibiliteit					-0,671*	-0,112

Tabel 3: Regressiecoëfficiënten voor de drie modellen met FIW (vervolg)

MULTIPLE REGRESSIONS	Variabelen	MODEL 1		MODEL 2		MODEL 3	
		b	bèta	b	bèta	b	bèta
Levenstevredenheid	FIW	-0,064*	-0,127	0,005	0,009	0,021	0,041
	Aantal kinderen			-0,115**	-0,131	-0,107**	-0,121
	Belang moederrol			0,039**	0,033	0,040**	0,142
	Belang partnerrol			0,033**	0,165	0,033**	0,163
	Steun partner			0,174***	0,275	0,132***	0,209
	Belang werkrol					0,031*	0,118
Voeding	FIW	-0,031	-0,078	-0,036	-0,090	-0,017	-0,042
	Inwonende partner			-0,265*	-0,114	-0,232°	-0,100
	Leeftijd			-0,012*	-0,123	-0,012*	-0,121
	Hoger opgeleid					-0,173**	-0,170
Sport	FIW	0,019	0,046	0,015	0,038	0,020	0,049
	Hoger opgeleid					0,150**	0,146
	Werkrol overload					-0,021*	-0,163
MULTINOMIALE	Referentiecategorie beter	Exp(B) slechter	Exp(B) even goed	Exp(B) slechter	Exp(B) even goed	Exp(B) slechter	Exp(B) even goed
	Gezondheid						
	FIW	1,404*	1,272*	1,071	1,063	1,048	1,029
	Belang partnerrol			0,821**	0,887*	0,806**	0,898*

° p≤0,10; * p≤0,05; ** p≤0,01; *** p≤0,001

Daarnaast hebben zowel betrokkenheid in de partnerrol als in de werkrol welbevindenbevorderende effecten: hoe meer rolbetrokkenheid, hoe minder depressiviteit, hoe meer levenstevredenheid en hoe beter de gezondheid (Tabel 2 en 3, Model 3). Verder heeft werkrolbetrokkenheid in het WIF-model (Tabel 2) een gunstig effect op angstreductie, de gezondheid en op het sporten. Rolbetrokkenheid lijkt dus naast het gunstige effect op de balans tussen werk en gezin ook een algemener ‘balancerend’ effect te hebben in het leven van deze moeders.

Naast rolbetrokkenheid zijn ook bufferende effecten te merken van het ervaren van steun van de partner voor stress en depressiviteit en een gunstig effect op de levenstevredenheid (Tabel 2 en 3, Model 2) maar enkel dit laatste effect is robuust (Tabel 2 en 3, Model 3). Ook is er een opleidingseffect waarbij moeders met een diploma hoger onderwijs gemiddeld lager scoren voor depressiviteit en vaker sporten (Tabel 2 en 3). In het FIW-model (Tabel 3) is eveneens te zien dat hoger opgeleide werkende moeders minder vaak voor *fastfood* kiezen dan werkende moeders zonder diploma hoger onderwijs. En verder is ook een gunstig effect van werkflexibiliteit op het welbevinden merkbaar: meer flexibiliteit op het werk leidt tot minder vermoeidheid en minder angst.

4. Discussie

De centrale doelstelling van het pilootproject was het verzamelen van data over de combinatie van werk en gezin, tijdsbesteding en welbevinden bij Vlaamse werkende moeders. De gebruikte dataset bevat daarom enkel gegevens van vrouwen waardoor het niet mogelijk was te testen of Vlaamse werkende vaders ook deze gevolgen ervaren. Ook kan worden opgemerkt dat uit andere Vlaamse onderzoeken reeds is gebleken dat werkende vrouwen *zonder* kinderen eveneens in zekere mate WFC ervaren. Een vergelijking tussen werkende vrouwen met en zonder kinderen was evenmin mogelijk met deze dataset.

Qua veralgemeenbaarheid naar Vlaanderen toe kan worden opgemerkt dat de geselecteerde dorpen/gemeenten tot een suburbaan gebied behoren. Net als 70% van de Vlaamse bevolking wonen de geselecteerde moeders in een stedelijke invloedssfeer, gekenmerkt door suburbanisatie en pendelen (Kesteloot, 2003). Vlaamse kernsteden hebben wel meer alleenstaanden en grote migrantengezinnen terwijl suburbane gebieden iets meer kinderen en jongeren hebben. Verschillen met kernsteden zijn dus mogelijk maar veralgemeenbaarheid naar suburbaan Vlaanderen zou geen probleem mogen vormen. Wat de moeders uit het Waasland betreft, blijkt immers dat de resultaten van dit onderzoek in dezelfde lijn liggen als bij het onderzoek van Pauwels e.a. (1988) en het Ministerie van Gelijke Kansen

(2009): het combineren van moederschap en werk leidt nog steeds tot stress en vermoeidheid.

Eveneens worden dezelfde resultaten gevonden voor het vaker voorkomen van WIF dan FIW in Vlaanderen als bij o.a. Carton (2003). Een *paired samples t-test* voor de onafhankelijke variabelen WIF en FIW toont aan dat WIF ook in deze steekproef significant vaker voorkomt dan FIW. Opmerkelijk is dat FIW net iets meer verschillende gevolgen heeft voor het welbevinden dan WIF bij deze Vlaamse werkende moeders. Zowel WIF als FIW veroorzaken in de bivariate modellen stress, vermoeidheid, depressie, angst en verminderde levenstevredenheid, maar enkel FIW leidt daarenboven tot een slechtere gezondheid. Werkende moeders kunnen dan wel gemiddeld minder FIW ervaren dan WIF, de impact van de spillover van gezin naar werk (FIW) op het welbevinden kan dus blijkbaar iets groter zijn. Aangezien vrouwen nog steeds meer en vaker huishoudelijke en kindertzorgtaken op zich nemen en bijgevolg ook vaker een 'dubbele belasting' ervaren dan mannen, is de kans op deze 'spillover' van gezin naar werk en de gevolgen ervan voor het welbevinden niet zo verwonderlijk. En wanneer de 'carrièrewens' bemoeilijkt wordt door het gezinsleven terwijl vrouwen nu vaker 'een kwaliteitsvolle combinatie van werk en gezin' (Valgaeren & Van Aerschot, 2007, p. 299) nastreven, zijn zulke gevolgen voor het welbevinden begrijpelijk.

Deze hoeveelheid van zorgtaken in de gezinsrol kan soms ook tot het ervaren van *role overload* leiden. Wat opvalt bij de controlevariabelen is dat *role overload*, zowel in de vorm van gezinsrol *overload* als werkrol *overload*, een rol speelt in de meeste relaties tussen WFC en welbevinden. Het ervaren van WFC, in de vorm van WIF of FIW, en de gevolgen ervan voor het welbevinden blijkt vaak te wijten te zijn aan *overload* in één rol. *Role overload (intra-role conflict)*, de overbelasting in één rol, leidt dus mede tot het ervaren van WFC, de 'overbelasting' door de combinatie van meerdere rollen (*inter-role conflict*). Beide concepten dienen duidelijk onderscheiden te worden: als de taken voor het werk de taken voor de gezinsrollen hinderen, wil dit nog niet zeggen dat er teveel taken op het werk zijn. En als taken voor het gezin de werkrol hinderen, hoeft dit nog niet te betekenen dat er *overload* is in de gezinsrollen. Gewone rolvulling in werk- en gezinsrollen, zonder *overload*, kan al voldoende aanleiding vormen voor WIF en FIW omdat het de combineerbaarheid van taken is die centraal staat bij (de definitie van) rollenconflict. Er is dan ook geen multicollineariteit, wel een matige tot matig sterke correlatie tussen WFC en beide vormen van *role overload*: de minst sterke correlatie is er tussen WIF en gezinsrol *overload* (0,294; $p \leq 0,01$), de sterkste is er tussen WIF en werkrol *overload* (0,475; $p \leq 0,01$). De correlaties tussen FIW en gezinsrol *overload* en werkrol *overload* bedragen respectievelijk 0,322 ($p \leq 0,01$) en 0,355 ($p \leq 0,01$).

Een volgende opmerking betreft de focus op de ongunstige gevolgen van het combineren van werk en gezin. In overzichtswerken over de balans tussen werk en gezin valt vaak op dat er voornamelijk wordt uitgegaan van een rolstress- of conflictperspectief (Eby e.a., 2005; Geurts e.a., 2002). Er wordt ook veel steun gevonden voor dit perspectief. En ook in deze studie wordt het conflict tussen werk- en gezinsrollen aangetoond. Er moet echter worden opgemerkt dat enkele studies ook 'positieve *spillover*' tussen werk en gezin vaststellen (o.a. Grzywacz & Marks, 2000). Dit wijst erop dat de 'expansiehypothese' (Marks, 1977) of '*enhancement*-' of '*role accumulation hypothesis*' (Sieber, 1974) die uitgaat van een positieve 'synergie' van multiple rollen ook bijval krijgt. Beide perspectieven hoeven elkaar niet uit te sluiten.

Een laatste opmerking betreft de mogelijkheid tot non-respons *bias*. Immers, meer dan de helft van de non-respondenten uit dit pilootproject waarvoor een reden voor niet-deelname werd geregistreerd meldden geen tijd te hebben voor deelname wegens werk, gezin of de combinatie ervan. Ongeveer een kwart van de non-respondenten die een reden voor niet-deelname opgaven, meldde simpelweg niet geïnteresseerd te zijn. Maar het belang van de categorie 'geen tijd' wegens werk of gezin, of de combinatie ervan, kan er op wijzen dat de personen die het meest te maken hebben met WFC, en alle gevolgen ervan, juist diegenen zijn die niet deelnemen aan onderzoek. Hoewel Vlamingen gemiddeld minder tijd aan hun job besteden, neemt het gevoel van tijdsdruk immers toe (Glorieux, Minnen & Vandeweyer, 2005). Deze toename van ervaren tijdsdruk doet zich niet alleen voor in Vlaanderen, maar is algemener een Westers fenomeen (Gershuny, 2005). Verder onderzoek naar deze potentiële *bias* in onderzoek naar WFC is nodig.

5. Conclusie

WFC heeft dus ook in Vlaanderen heel wat gevolgen voor het welbevinden van werkende moeders. Rekening houdend met de richting van het conflict leiden zowel WIF als FIW tot stress, vermoeidheid, depressieve gevoelens, angst en een verminderde levenstevredenheid en leidt FIW eveneens tot het ervaren van een minder goede gezondheid. Maar geen van beide vormen van WFC leidt bij deze vrouwen tot minder aan sport doen of 'slechte' voedingskeuzes. Hiermee wordt dus duidelijk dat de gevolgen van WFC voor het welbevinden die in buitenlandse (en voornamelijk Amerikaanse) onderzoeken werden vastgesteld, zich niet allemaal manifesteren in Vlaanderen. Westerse werkende moeders ondervinden dus niet steeds dezelfde problemen bij het zoeken naar een balans tussen werk en gezin. Vlaamse werkende moeders ervaren wel nog steeds dezelfde problemen als

twee decennia geleden in het onderzoek van Pauwels e.a. (1988): werken als moeder in Vlaanderen levert stress en vermoeidheid op. Twee decennia aan emancipatie en beleidsmaatregelen hebben dus nog steeds geen afdoend effect op het verbeteren van de balans tussen werk en gezin.

Wat opvalt is dat WIF en FIW in Vlaanderen niet steeds tot dezelfde gevolgen voor het welbevinden leiden: FIW veroorzaakt iets meer problemen dan WIF en dit terwijl FIW eigenlijk minder vaak voorkomt dan WIF bij de vrouwen in dit onderzoek. Deze laatste vaststelling ligt wel in dezelfde lijn als buitenlandse onderzoeken en bevestigt ook de Vlaamse resultaten van o.a. Carton (2003): doorgaans wordt er vaker WIF dan FIW vastgesteld. Dit impliceert dat de 'wederzijdse permeabiliteit' van WFC ook in Vlaanderen niet perfect symmetrisch is. Verder blijkt dat de effecten van WIF en FIW op welbevinden voornamelijk te maken te hebben met *role overload*, dus overbelasting in één enkele rol. De relatie tussen WFC (WIF en FIW) en stress en vermoeidheid blijkt te verlopen via *overload* in de gezinsrol. Voor depressie en angst verloopt WFC's effect zowel via gezinsrol *overload* als werkrol *overload*.

Gelukkig zijn er ook verscheidene invloeden uit het werk- en gezinsleven die een buffer bieden tegen al deze problemen voor het welbevinden. Zo blijkt werkflexibiliteit een bevorderend effect te hebben op het welbevinden. Ook het hebben van een hogere opleiding heeft gunstige effecten op het welbevinden van Vlaamse werkende moeders. En wat ook vaak terugkomt als buffer is rolbetrokkenheid: hoe meer belang gehecht wordt aan rollen, hoe beter het welbevinden van de Vlaamse werkende moeders. Dus als werkende moeders zich beter gaan voelen in hun rol als moeder, werknemer en/of partner, kan de balans tussen werk en gezin ook al aanzienlijk verbeteren.

6. Referenties

- Administratie Planning en Statistiek (2001). *VRIND 2001. Vlaamse regionale indicatoren*. Brussel: Administratie Planning en Statistiek, Departement Algemene Zaken en Financiën, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Allen, T. & Armstrong, J. (2006). Further examination of the link between work-family conflict and physical health: the role of health-related behaviours. *American Behavioral Scientist*, 49 (9), p. 1204-1221.
- Allen, T., Herst, D., Bruck, C. & Sutton, M. (2000). Consequences Associated With Work-to-Family Conflict: A Review and Agenda for Future Research. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(2), p. 278-308.
- Audenaert, V. (2006). *Besluitvorming bij jonge ouders over de combinatie arbeid en gezin: een hindernissenparcours naar een gelijkwaardige taakverdeling, uit het onderzoek, 16 maart 2006*. Geraadpleegd op 11 maart 2007: <http://www.cbgs.be>.

- Bacharach, S., Bamberger, P. & Conley, S. (1991). Work-home conflict among nurses and engineers: mediating the impact of role stress on burnout and satisfaction at work. *Journal of Organizational Behavior*, 12 (1), p. 39-53.
- Becker, P. & Moen, P. (1999). Scaling back: Dual-earner couples' work-family strategies. *Journal of Marriage and the Family*, 61 (4), p. 995-1007.
- Bourdeaud'hui, R., Janssens, F. & Vanderhaeghe, S. (2004). *Informatiedossier. Nulmeting Vlaamse Werkbaarheidsmonitor. Indicatoren voor de kwaliteit van de arbeid op de Vlaamse arbeidsmarkt 2004*. Brussel: SERV – STV Innovatie & Arbeid
- Brotheridge, C. & Lee, R. (2005). Impact of Work-Family Interference on General Well-Being: A Replication and Extension. *International Journal of Stress Management*, 12 (3), p. 203-221.
- Carton, A. (2003). Gezocht: m/v voor gezin en arbeid. Vlamingen en hun opvattingen over de combinatie gezin en arbeid, in 2002. In: *Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Vlaanderen gepeild!*, p. 311-344. Brussel: Administratie Planning en Statistiek.
- Derogatis, L., Lipman, R. & Covi, L. (1973). SCL-90: an outpatient psychiatric rating scale-preliminary report. *Psychopharmacology Bulletin*, 9, p. 13-27.
- Eagle, B., Miles, E. & Icenogle, M. (1997). Interrole conflicts and the permeability of work and family domains: Are there gender differences? *Journal of Vocational Behaviors*, 50, p. 168-184.
- Eby, L., Casper, W., Lockwood, A., Bordeaux, C. & Brinley, A. (2005). Work and family research in IO/OB: Content analysis and review of the literature (1980-2002). *Journal of Vocational Behavior*, 66, p. 124-197.
- EFS-Agentschap (2006). *Genderjaarboek 2006. MV united. In cijfers*. Brussel: ESF-Agentschap.
- Estes, S. (2004). How are family-responsive workplace arrangements family friendly? Employer accommodations, parenting, and children's socioemotional well-being. *The Sociological Quarterly*, 45 (4), p. 637-661.
- Frone, M., Russel, M. & Cooper, M. (1992a). Prevalence of work-family conflict: Are work and family boundaries asymmetrically permeable? *Journal of Organizational Behavior*, 13 (7), p. 723-729.
- Frone, M., Russel, M. & Cooper, M. (1992b). Antecedents and outcomes of work-family conflict: testing a model of the work-family interface. *Journal of Applied Psychology*, 77 (1), p. 65-78.
- Frone, M., Yardley, J. & Markel, K. (1997). Developing and Testing an Integrative Model of the Work-Family Interface. *Journal of vocational behaviour*, 50, p. 145-167.
- FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie (2009). *Werkgelegenheid en werkloosheid*. Brussel: FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie. Geraadpleegd op: http://www.statbel.fgov.be/figures/d31_nl.asp#2bis.
- Gershuny, J. (2005). Busyness as the badge of honour for the new superordinate working class. *Working Papers of the Institute for Social and Economic Research, paper 2005-9*. Colchester: University of Essex.
- Geurts, S., Taris, T., Demerouti, E. & Dijkers, J. (2002). Waar werk en privé elkaar raken: de stand van zaken. *Gedrag & Organisatie*, 3, p. 163-184.
- Glorieux, I., Minnen, J. & Vandeweyer, J. (2005). *De tijd staat niet stil. Veranderingen in de tijdsbesteding van Vlamingen tussen 1999 en 2004*. Brussel: Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR, VUB.
- Greenhaus, J. & Beutel, N. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *The Academy of Management Review*, 10 (1), p. 76-88.

- Groenendijk, H. (1999). Arbeid en werk: de subjectieve factor. De betekenis van werk, zorg en promotie maken voor buitenshuiswerkende moeders met jonge kinderen. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 1, p. 19-32.
- Grosswald, B. (2003). Shift work and negative work-to-family spillover. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 30 (4), p. 31-56.
- Grzywacz, J.G. & Marks, N.F. (2000). Reconceptualizing the work-family interface: An ecological perspective on the correlates of positive and negative spillover between work and family. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, p. 111-126.
- Härenstam, A. & Bejerot, E. (2001). Combining professional work with family responsibilities – a burden or a blessing? *International Journal of Social Welfare*, 10, p. 202-214.
- Hayghe, H. (1997). Developments in women's labor force participation. *Monthly Labor Review Online*, 120 (9), p. 41-46.
- Hill, E., Märtison, V., Ferris, M. & Baker, R. (2004). Beyond the mommy track: The influence of new-concept part-time work for professional women on work and family. *Journal of Family and Economic Issues*, 25 (1), p. 121-136.
- Hill, E. (2005). Work-family facilitation and conflict, working fathers and mothers, work-family stressors and support. *Journal of Family Issues*, 26 (6), p. 793-819.
- Hochschild, A. (1989). *The second shift*. New York: Avon.
- Hoffman, L. & Youngblade, L. (1999). *Mothers at work. Effects on children's well-being*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Irwin, M., Artin, K. & Oxman, M. (1999). Screening for depression in older adult. Criterion validity of the 10-item Center for Epidemiological Studies Depression Scale. *Archives of Internal Medicine*, 159 (aug), p. 1701-1704.
- Judge, T., Ilies, R. & Scott, B. (2006). Work-family conflict and emotions: Effects at work and at home. *Personnel Psychology*, 59, p. 779-814.
- Kandel, D., Davies, M. & Raveis, V. (1985). The stressfulness of daily social roles for women: Marital, occupational and household roles. *Journal of Health and Social Behavior*, 26, p. 64-78.
- Kanungo, R. (1982). Measurement of Job and Work Involvement. *Journal of Applied Psychology*, 67 (3), p. 341-349.
- Keene, J. & Quadagno, J. (2004). Predictors of perceived work-family balance: Gender difference or gender similarity? *Sociological Perspectives*, 47 (1), p. 1-23.
- Kesteloot, C. (2003). *Verstedelijking in Vlaanderen: problemen, kansen en uitdagingen voor het beleid in de 21e eeuw*. Geraadpleegd op 17 april 2008: <http://www.thuisindestad.be>
- Lundberg, U. & Frankenhaeuser, M. (1999). Stress and workload of men and women in high-ranking positions. *Journal of Occupational Health*, 4 (2), p. 142-151.
- MacEwen, K. & Barling, J. (1994). Daily consequences of work interference with family and family interference with work. *Work & Stress*, 8 (3), p. 244-254.
- Marks, S. (1977). Multiple roles and role strain: Some notes on human energy, time and commitment. *American Sociological Review*, 42, p. 921-936.
- Milkie, M. & Peltola, P. (1999). Playing all the roles: Gender and the work-family balancing act. *Journal of Marriage and the Family*, 61 (2), p. 476-490.

- Ministerie van Gelijke Kansen (2009). *Stress bij jonge gezinnen gemeten en in kaart gebracht. Een onderzoek van het Gelijkekansenbeleid Vlaanderen*. Brussels: Ministry of Equal Opportunities, Gezinsbond. www.drukdruk.be.
- MJ (2006). Vervotte schermt met 10.000 plaatsen in kinderopvang, *De Morgen*, 11-11-2006.
- Nomaguchi, K., Milkie, M. & Bianchi, S. (2005). Time strains and psychological well-being. Do dual-earner mothers and fathers differ? *Journal of Family Issues*, 26 (6), p. 756-792.
- Pauwels, K., Deschamps, L. & Van Dongen, W. (1988). *Sociaal-psychologisch en cultureel profiel van de thuiswerkende, de buitenshuiswerkende en dewerkzoekende vrouw in Vlaanderen*. CBGS-werkdocument nr. 54. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Centrum voor bevolkings- en gezinsstudien.
- Peterson, M., Smith, P. & Akande, A. (1995). Role Conflict, Ambiguity, and Overload: A 21-Nation Study. *The Academy of Management Journal*, 38 (2), p. 429-452.
- Pleck, J., Staines, G. & Lang, L. (1980). Conflicts between work and family. *Monthly Labor Review*, March, p. 29-32.
- Sieber, S. (1974). Toward a theory of role accumulation. *American Sociological Review*, 39 (4), p. 567-578.
- Symoens, S. & Bracke, P. (2007). Balanceren op de scheidingslijn tussen werk en gezin. Werk-gezin conflict en tevredenheid in Vlaanderen en andere Westerse landen. In: Pickery, J. (red). *Vlaanderen gepeild! 2007*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- United States Department of Labor (2009). Women in the Labor Force in 2008. Geraadpleegd op 30 mei 2009: <http://www.dol.gov/wb/factsheets/Qf-laborforce-08.htm>
- Valgaeren, E. & Van Aerschot, M. (2007). De determinanten van het werk-privé en privé-werk conflict. In: Pickery, J. (red). *Vlaanderen gepeild! 2007*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse regering.
- Van Bavel, J. (2004). Beroepsarbeid van vrouwen en de daling van de vruchtbaarheid in het Westen, 1850-2000. Is er een oorzakelijk verband? *Bevolking en gezin*, 33 (1), p. 61-90.
- van der Lippe, T., Jager, A. & Kops, Y. (2006). Combination pressure. The paid work-family balance of men and women in European countries. *Acta Sociologica*, 49 (3), p. 303-319.
- Van Dongen, W. (2004). *Actualisering van het combinatiemodel: de tijdsverdeling van mannen en vrouwen in Vlaanderen*. Brussel: CBGS.
- Van Geel, H. (red.) (2003). *Stativaria 28. Vijf steken diep graven naar levenskwaliteit. Een conceptuele en empirische aftasting van het begrip levenskwaliteit*. Brussel: APS.
- Van Houdenhove, B. (2005). *In wankel evenwicht. Over stress, levensstijl, en welvaartsziekten*. Tielt: Lannoo.
- Vercruyssen, A. & De Grande, H. (2007). *Werkdocument combinatie werk/gezin en tijdsbesteding bij Wase moeders*. Ongepubliceerd werkdocument.
- Vlaamse Regering (2004). *De Vlaamse Regering 2004-2009. Vertrouwen geven, verantwoordelijkheid nemen*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Williams, K. & Alliger, G. (1994). Role stressors, mood spillover, and perceptions of work-family conflict in employed parents. *The Academy of Management Journal*, 37 (4), p. 837-868.
- Winslow, S. (2005). Work-family conflict, gender and parenthood, 1977-1997. *Journal of Family Issues*, 26 (6), p. 727-755.